

Антановіч З.В.

Арганізацыя архіўнай справы ў Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі ў XIX ст.

Забеспячэнне захавання дакументаў дзейнасці і іх выкарыстання суайчыннікамі і нашчадкамі з'яўляецца адным з галоўных накірункаў працы любой установы, таму што імі характарызуецца рэчаіснасць і прадастаўляецца магчымасць рэканструкцыі актыўнасці азначанай арганізацыі ў агульнагістарычным кантэксце. Дакументальная спадчына рымска-каталіцкай царквы на Беларусі застаецца актуальным аб'ектам даследавання да сённяшняга моманту. Асаблівую цікавасць выклікае справаводства перыяду панавання на азначанай тэрыторыі заканадаўства Расійскай імперыі, калі яе дзейнасць была цэнтралізавана ў кансісторыях і падначалена дзяржаўнай уладзе. Сярод рымска-каталіцкіх кансісторый, як органаў адміністрацыі і духоўнага суда, выключнае месца займала Магілёўская, таму што яна была тэрытарыяльна найбольшай і аб'ядноўвала пад сваёй юрысдыкцыяй усе прадстаўніцтвы царквы ў імперыі [1]. Яе паўнамоцтвамі таксама ахопліваліся межы сучаснай Беларусі, акрамя Мінскай губерніі, якая ўваходзіла ў склад Мінскай дыяцэзіі. Аднак у выніку тэрытарыяльных рэарганізацый другой паловы XIX ст. архіў Магілёўскай кансісторыі папоўніўся мінскімі матэрыяламі, а сфера ўплыву адпаведна пашырылася [2].

Кіраўніцтва Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі як буйной канфесійнай установы ў сістэме дзяржаўнага апарата Расійскай імперыі шмат увагі прысвяціла арганізацыі свайго архіва. У ім захоўваліся дакументы ўласнай дзейнасці кансісторыі, узаемаадносін з органамі дзяржаўнай улады і іншымі канфесіямі, а таксама прыватнымі асобамі, таму дакументальнай спадчынай азначанай установы акрэсліваецца шырокае кола пытанняў Айчыннай гісторыі. Нягледзячы на гэта, матэрыялы кансісторыі застаюцца аднымі з найменш выкарыстоўваемых у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі г. Мінска (далей – НГАБ), дзе захоўваецца адпаведны архіўны фонд. Паводле шляхаводніка НГАБ, у 2006 г. у азначаным фондзе налічвалася 54527 адзінак захавання і ён працягваў нязначна пашырацца за кошт перадачы з Аддзелаў рэгістрацыі грамадзянскага стану метрычных кніг [3]. Сярод іх найбольш выкарыстоўваемай з'яўляецца частка генеалагічных матэрыялаў (метрычныя кнігі касцёлаў) [4]. У навуковых мэтах даследчыкі звяртаюцца да асобных комплексаў крыніц эканамічнага і сацыяльна-палітычнага характару [5]. Аднак такая падставовая рэч гісторыі складання дакументальнага комплексу як арганізацыя архіўнай справы Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі імі не закранаецца.

Забеспячэнне захавання і выкарыстанне матэрыялаў пасля заканчэння справаводчага шляху дакумента вызначаецца нарматыўнай базай архіўнай

справы. У дачыненні да Магілёўскай кансісторыі яна фарміравалася і ўдакладнялася на дзвюх ступенях. У першую чаргу служачыя карысталіся адпаведнымі дакументамі органаў дзяржаўнай улады, якім была падпарадкавана ўстанова. Сярод іх загады імператара і Сената Расійскай імперыі, а таксама інструкцыі міністра ўнутраных спраў. Імі вызначаўся працэс справаводства і акрэсліваліся асноўныя патрабаванні да захавання і выкарыстання дакументаў. Напрыклад, патрабаванні да памяшканняў архіва (бяспечнаць ад агню і вады) і падрыхтоўка дакументаў да перадачы ў архіў былі прапісаны ў інструкцыі па справаводству для рымска-каталіцкіх кансісторый, падпісанай міністрам унутраных спраў Л. Пяроўскім [6]. Захаванне розных відаў дакументаў мела свае асаблівасці. Так, загады вышэйшых органаў улады захоўваліся пастаянна і асобна ад бягучага справаводства, а іх копіі – у прысутнай камеры (зала пасяджэнняў прысутнасці кансісторыі) да знікнення неабходнасці выкарыстання і замены новымі. Другой крыніцай рэгламентацыі архіўнай справы з'яўляліся загады і распараджэнні арцыбіскупа, а таксама рашэнні кансісторыі. Азначанымі нарматыўнымі дакументамі дэталізавалася выкарыстанне асобных дакументаў і асаблівасці захавання кожнага віду. Як правіла, усе рашэнні прысутнасці кансісторыі павінны былі зацвярджацца асабіста арцыбіскупам, аднак у Статуце іншаземных веравызнанняў адзначаецца, што выключэнне складалі справы, якія не падлягалі адтэрміноўцы і разглядаліся падчас адсутнасці біскупа па ўважлівай прычыне [6, 7].

Выключнае значэнне надавалася штату архіва кансісторыі. Ён складаўся з архіварыуса і двух асістэнтаў са служачых канцылярыі. Архіварыус абіраўся прысутнасцю кансісторыі з ліку найбольш блуганадзейных служачых. Ён належаў згодна сваёй пасады да дзесятага класа і лічыўся каледжскім сакратаром цывільнай службы, што давала магчымасць пры іншых умовах свецкім асобам падымацца па іерархіі або пачынаць свой паслужны спіс у кансісторыі. Пры прыёме на працу веравызнанне і духоўны сан не ўлічваліся. Акрамя таго, заахвочваўся папярэдні вопыт канцылярскай працы, а неабходным патрабаваннем было веданне польскай, рускай і, пажадана, лацінскай мовы на ўзроўні граматыкі, таму што гэтыя мовы выкарыстоўваліся ў справаводстве кансісторыі. Дзейнасць архіварыуса кантралявалася сакратаром і рэгламентавалася загадамі прысутнасці азначанай установы і магілёўскага арцыбіскупа [8]. Часова для выканання адмысловай працы з дазволу вышэйшага кіраўніцтва архідыяцэзіі на працу прымалася некалькі дадатковых асістэнтаў архіварыуса. Калі аплата пастаянных служачых вызначалася заканадаўча паводле кнігі штатаў Поўнага збору законаў Расійскай імперыі, то часовым супрацоўнікам выплочваліся грошы ў адпаведнасці з аб'ёмам выкананых работ і дамовай аб коштах адзінкі кожнага іх віду. Напрыклад, у 1913 г. архіварыус атрымліваў гадавога заробку 500 руб. [9] Падчас перадачы дакументаў Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі з Вільні ў 1883 г., дзе матэрыялы апынуліся пасля скасавання адзначанай дыяцэзіі ў 1869 г.,

архіварыусам з дазволу кансісторыі былі наняты асобы для пашырэння сцялажнай плошчы і дапамогі ў размяшчэнні спраў у архівасховішчы. На аплату іх працы і расходных матэрыялаў з дапаможных капіталаў кансісторыі было выдзелена 879 руб. 5 кап., а праца зацягнулася на 2 гады [10, арк. 94–95]. Акрамя таго на тры месяцы наймалася два памочнікі для апрацоўкі атрыманых матэрыялаў з заробкам у памеры 25 руб. у месяц [10, арк. 106 – 106 адв].

Справаводчы шлях дакументаў завяршаецца з іх перадачай у архіў установы. На гэтым этапе пачынаецца іх захаванне і выкарыстанне. Камплектаванне архіва ажыццяўлялася з дзвюх асноўных крыніц. Па-першае, у ім знаходзіліся дакументы ўласнага справаводства кансісторыі, у тым ліку ўнутраная дакументацыя, матэрыялы узаемаадносін з органамі дзяржаўнай улады і прыватнымі асобамі. Яны ствараліся, рыхтаваліся да разгляду ў сталах (аддзелах) яе канцылярыі і разглядаліся на пасяджэннях прысутнасці. У другой палове XIX ст. праца канцылярыі Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, як ў іншых на тэрыторыі імперыі канфесійных установах, падзялялася на чатыры сталы адпаведна размеркаванню спраў паміж імі ў мэтах аптымізацыі справаводчага працэсу. Завершанымі ў іх лічыліся справы, па якіх было вынесена канчатковае рашэнне. Справы, пратаколы і журналы кансісторыі захоўваліся ў справаводстве пасля іх заканчэння не больш трох год. Пасля гэтага яны перадаваліся ў архіў загадчыкамі сталаў з дзвумя вопісамі і запіскай ад адказнага за яго дзейнасць члена кансісторыі [11]. Першы вопіс заставаўся у загадчыка стала, і на ім архіварыус пазначаў атрыманне спраў, а другі перадаваўся са справамі. Яны сшываліся разам з тытульным аркушом, пранумэраванымі старонкамі і завяральным запісам загадчыка стала. Калі справы прадстаўлялі сабой вялікую значнасць, дадаваўся падрабязны ўнутраны вопіс з пазначэннем кожнага дакумента. Напрыклад, такім чынам афармляліся разгляды скасавання шлюбу. На тытульным аркушы пазначалася назва кансісторыі, нумар стала, яе нумар па справаводчаму вопісу, назва, даты пачатку і заканчэння разгляду справы, а таксама – перадачы ў архіў і колькасць аркушоў. Унутраны вопіс складаўся з даты, назвы дакумента і пазначэння аркушоў. Таксама маглі складацца сумарныя вопісы на справы пэўнага чыноўніка кансісторыі (напрыклад, візітатара) або арцыбіскупа, якія мелі асобную канцылярыю. У такіх выпадках вопіс утрымліваў звесткі аб дзейнасці азначанай асобы і храналагічна адпавядаў часу займання ім пасады [12].

Пры змене загадчыка стала кансісторыі аналагічна афармляліся скончаныя і незавершаныя справаводствам справы з пазначэннем у апошніх колькасці аркушоў і даты перадачы. Толькі пасля атрымання сакратаром здатачнага вопісу, які ўключаў нумары па здатачнаму вопісу і агульнаму, даты пачатку, зместу справы, даты заканчэння, колькасці аркушоў і заўваг загадчык стала мог быць зволены, а скончаныя справы незалежна ад часу справаводчага году перадаваліся ў архіў. Агульны вопіс спраў складаўся аналагічна, толькі першым пазначаўся нумар па ім і замест заўваг – роспіс аб

прыёме ў архіў. Вопісы складаліся кожны год у сталах, незалежна ад неабходнасці перадачы ў архіў. Пратаколы і журналы пасяджэнняў кансісторыі захоўваліся разам са справамі рэгістратара [6, арк. 11 адв. – 13 адв].

Другой крыніцай камплектавання з’яўляліся дакументы, якія складаюць спадчыну падначаленых кансісторыі ўстаноў. Напрыклад, метрычныя кнігі аб ахрышчаных, узяўшых шлюб і памерлых ствараліся штогод касцёламі, але іх копіі абавязкова накіроўваліся на захаванне ў архіў кансісторыі, дзе актыўна выкарыстоўваліся для выдачы выпісаў метрычнага характару прыватным асобам. Унясенне выпраўленняў у метрычныя запісы выконвалася толькі пасля правядзення следства ў кожным выпадку і загаду арцыбіскупа аб іх выпраўленні [15]. У складзе архіўнага фонду “Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя” захоўваюцца таксама арыгінальныя метрычныя кнігі касцёлаў, якія былі ў XX ст. далучаны да асноўнай часткі дакументальнай спадчыны ўстановы.

У архіве складаўся навукова-даведачны апарат. Абавязкова вяліся храналагічны і алфавітны паказальнікі спраў і актаў, а таксама шнуравая кніга з пячаткай кансісторыі і подпісамі яе служачых. Таксама складаўся агульны рэестр спраў архіва. У ім пазначаліся нумар, час пачатку, змест справы, дата заканчэння яе справаводствам кансісторыі, колькасць аркушоў і заўвагі. У алфавітным паказальніку адзначаліся асобы або прадметы, з пазначэннем нумароў спраў згодна агульнага і справаводчага рэестраў, а таксама заўвагі [13]. Справы выдаваліся выключна загадчыкам сталоў пры неабходнасці з адзначэннем іх выдач і зваротаў у шнуравой кнізе.

Стан архіва правяраўся кожны год усімі членамі кансісторыі, што фіксавалася ў журнале, на падставе якога біскуп складаў справаздачу ў калегію. Журнал складаўся на адзін год з пазначэннем відаў спраў і актаў, а таксама дат і колькасці наяўных з іх у папярэднім годзе, здадзеных у гэтым і на пачатак наступнага [6].

Архівам кансісторыі таксама было арганізавана выкарыстанне дакументаў бягучым справаводствам. У першую чаргу запатрабаванымі былі матэрыялы генеалагічнага характару, такія, як метрычныя кнігі. Паводле заканадаўства Расійскай імперыі, іх копіі штогод перадаваліся на захаванне кансісторыі. З 1851 г. права выдачы выпісаў з метрычных кніг аб хрышчэнні, шлюбе і пахаванні асоб замацоўвалася выключна за кансісторыямі пасля зверкі сапраўднасці запісаў з кансісторскімі копіямі [14, арк. 7–8]. Адначасова з-за нізкай эфектыўнасці ў параўнанні з коштам мерапрыемства скасоўвалася прадастаўленне іх копіяў на захаванне гродскіх судоў [15, арк. 1–5 адв]. Кансісторыяй таксама праводзілася следства і выдаваліся загады архіварыусу аб унясенні правак у метрычныя запісы. Акрамя таго, служачымі архіва рыхтаваліся даведкі па скончаных справах, пераважна фінансавана-маёмаснага характару. Напрыклад, пасля перападпарадкавання Мінскай губерні пад юрысдыкцыю Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі ўзнікла некалькі спраў аб працэнтных капіталах касцёлаў, якія можна было

вырашыць з прыцягненнем архіўных звестак. Так, дзякуючы звароту Нясвіжскага плябана высветлілася, што ў Вільні засталіся некаторыя звесткі, якія тычацца азначанай тэрыторыі [10, арк. 12]. Перапіска аб скасаванні касцёлаў і кляштароў таксама перадавалася на захаванне ў архіў, як напрыклад, Дукорскага [16]. Калі рашэнне следства па справе аднаўлялася або патрабавалася прыцягненне пашыраных звестак, скончаная справа магла перадавацца ў стол пад роспіс яго загадчыка, што фіксавалася ў шнуравой кнізе. Да такога кшталту адносіліся справы аб скасаванні шлюбу, таму што на іх падаваліся апеляцыі.

Аднак галоўным крытэрыем арганізацыі архіўнай справы ў дачыненні да спадчыны фондаўтваральнікаў, якія існавалі ў мінулых стагоддзях, з’яўляецца захаванасць дакументаў да сённяшняга моманту і магчымасць рэканструкцыі іх архіваў сучаснымі даследчыкамі. На жаль, дакументальны комплекс Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі захаваўся ў значна зменшаным аб’ёме ад першапачатковага. Напрыклад, у 1883–1893 гг. з россыпу перададзенага падчас рэарганізацыі архідыяцэзіі і перападпарадкавання Мінскай губерні Магілёўскаму арцыбіскупу было сфарміравана 15 979 адзінак захавання, якімі характарызуецца справаводства Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі [10, арк. 121], а зараз у складзе архіўнага фонду НГАБ “Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя” – толькі каля 3400 спраў азначанай прыналежнасці [17]. З амаль 100 000 спадчыны кансісторыі напярэдадні Другой сусветнай вайны да сённяшняга моманту захавалася толькі палова [18]. Нягледзячы на гэта, дакументы дадзенага архіўнага фонду з’яўляюцца рэпрэзентатыўнай крыніцай для правядзення даследвання, таму што захаваліся, хаця не за ўвесь перыяд дзейнасці ўстанова, тыя віды дакументаў, якія складаліся ў працэсе справаводства кансісторыі. Сярод іх неабходна адзначыць частку навукова-даведачнага апарату, якая складалася шляхам апрацоўкі перададзеных на захаванне ў архіў кансісторыі дакументаў. Напрыклад, некаторыя вопісы, складзеныя ў канцы XIX – пачатку XX стст., дагэтуль выкарыстоўваюцца даследчыкамі, таму што перасістэматызацыя фонда ў наш час не праводзілася. Атрыбуцыя алфавітных паказальнікаў дазваляе не толькі часткова рэканструяваць справаводства кансісторыі, але і значна пашырыць існуючы навукова-даведачны апарат архіўнага фонду і спрасціць працу даследчыкаў і архівістаў XXI ст.

Можна сцвярджаць, што архіўная справа ў Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі была арганізавана на высокім узроўні. Яна была забяспечана падрабязнай нарматыўнай базай на ўсіх узроўнях кіравання, а таксама кваліфікаванымі спецыялістамі. Пасля заканчэння справаводчага шляху дакумент быў падрыхтаваны для перадачы на захаванне служачымі сталаў і перадаваўся на ўлік у архіў пад кантролем сакратара. Значнасць архіва на агульнадзяржаўным узроўні падкрэслівалася штогадовымі праверкамі яго стану прысутнасцю кансісторыі і справаздачнасцю вышэйстаячаму органу – рымска-каталіцкай калегіі. Акрамя ўліку і захавання

архіварыус і яго памочнікі выконвалі абавязкі па складанню навукова-даведачнага апарату і арганізацыі выкарыстання ў бягучым справаводстве ўсіх дакументаў архіва, аб чым сведчаць шматлікія прыклады. Хаця да сённяшняга моманту захавалася параўнальна невялікая частка спадчыны Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, навукова-даведачны апарат яе архіва дапамагае ў рэканструкцыі некаторай часткі страчанага комплексу і пры ўвядзенні яго ва ўжытак можа спрасціць працу сучасных архівістаў і даследчыкаў з адным з найбольшых архіўных фондаў НГАБ – “Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя”.

Бібліяграфія

1. Указ о бытии в России для исповедующих Римскую веру шести диоцезиям // Полное собрание законов Российской Империи с 1649 г. (далее – ПСЗРИ) – СПб.: типография II отделения Собственной Его Императорского величества Канцелярии, 1830 г. – Т. XXV. – С. 222 – 224.
2. Указ Александра II Сенату об упразднении Минской римско-католической епархии // ПСЗРИ. – СПб., 1873 г. – Т. XLIV. – С. 760; Указ Александра Сенату о подчинении римско-католических церквей Минской губернии ведению Могилевского архиепископа митрополита римско-католических церквей в Империи. // ПСЗРИ. Собр. 3. – СПб, 1886. – Т. III. – С. 183.
3. Фонды Национального исторического архива Беларуси: справочник / Сост. Г. Е. Акулович [и др.]. – Мн.: БелНИИДАД, 2006. – С. 196–197.
4. Рыбчонок, С.А. Анализ сохранности комплекса метрических книг в Национальном историческом архиве Беларуси / С.А. Рыбчонок // Сучасныя праблемы дакументазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі: матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 85-годдзю Дзярж. архіўн. службы і 80-годдзю Нац. архіва Рэсп. Беларусь. (Мінск, 12 красавіка 2007 г.) / Складальнікі В.С. Пазнякоў, П.П. Журкевіч. – Мн.: БелНДІДАС, 2007. – 138 – 145.
5. Канфесіі на Беларусі (канец XVIII – XX стст.) / В.В. Грыгор’ева, У.М. Завальнюк, У.І. Навіцкі, А.М. Філатава; Навук. рэд. У.І. Навіцкі. – Мн.: ВП “Экаперспектыва”, 1998. – 340 с.; Завальнюк, У. Каталіцкі касцёл у Беларусі ў XX ст. / У. Завальнюк. // Беларускі гістарычны часопіс. 2000. № 4. – С. 37–43; Хрысціанство в Беларусі: история и современность./ Т.П. Короткова, А.И. Осипов, В.А. Теплова. – Мн.: Молодежное научное общество, 2000. – 118 с.; Яноўская, В.В. Хрысціянская царква ў Беларусі ў 1863 – 1914 гг. / В.В. Яноўская. – Мн., 2002; Філатава, А. Канфесіянальна-нацыянальная палітыка царскага ўрада / А. Філатава. // Гісторыя Беларусі: У 6 т. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII–пачатак XX стст.) / М. Біч і інш.; Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) і інш. – Мн.: Экаперспектыва, 2005. – С. 67–70; і інш.; Лісейчыкаў Дз.В. Візіты і інвентары уніяцкіх храмаў

- Беларусі як крыніцы па гісторыі штодзеннасці (паводле матэрыялаў НГАБ) // Беларускі археаграфічны штогоднік. Вып. 6. / Рэд. кал.: У.К. Коршук (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелНДІДАС, 2005. – С. 94 – 101.
6. LVIA. – Ф. 694. – Ар. 1. – В. 1686. Копія інструкцыі па арганізацыі справаводства рымска-каталіцкіх кансісторый, 1842 г.
 7. Управление духовных дел иностранных исповеданий христианских и иноверных / Кн.1: О управлении духовных дел христиан римско-католического и армяно-католического исповеданий. // Свод законов Российской империи, 1896. – Т. XI. – С. 1174–1202.
 8. LVIA. – Ф. 694. – Ар. 1. – В. 1687. Арк. 14. – Копія інструкцыі дзейнасці рымска-каталіцкіх кансісторый, 1842 г.
 9. Штаты духовных консисторий // ПСЗРИ Собр. II. – СПб, 1873. – Т. XLIV. – № 46899. (прил.)
 10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі г. Мінск (далей – НГАБ). – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 42. Справа аб перадачы Мінскай губерніі ў падпарадкаванне Магілёўскага арцыбіскупа, 1882 – 1893 гг.
 11. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 265, 268. Вопіс спраў першага стала, якія захоўваюцца ў архіве Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 1467 – 1904 гг.; Спр. 266. Вопіс спраў па трэцяму сталу, якія захоўваюцца ў архіве Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 1774 – 1916 гг.
 12. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 28. – Спр. 269. Сумарны вопіс дакументаў, пратаколаў і рээстраў арцыбіскупаў С. Сестранцэвіча і Цецішоўскага, 1798 – 1831 гг.
 13. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 34. – Спр. 1–40, 42–56, 58–64. Алфавітны паказальнік да спраў Магілёўскай рымска-каталіцкай кансісторыі, 1774 – 1919 гг.
 14. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 314. Правіла выдачы выпісаў з метрычных кніг, 1851 – 1877 гг.
 15. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 25. – Спр. 3050. Справа аб вядзенні метрычных кніг на рускай мове, 1848 – 1849 гг.
 16. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 24. – Спр. 11909. Справа аб скасаванні Дукорскага касцёла, 1867 – 1869 гг.
 17. НГАБ. – Ф. 1781. – Воп. 3, 24, 26, 27
 18. НГАБ. – Ф. 1781. Справа фонда “Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя”. Т. 2. С. 27.